

ADAM SMITH

TANK&TÆNK

CEPOS

AF HENRIK GADE JENSEN

Oprindeligt bragt i tidsskriftet Libertas, 1990

VELKOMMEN TIL CEPOS' TANK&TÆNK

Denne publikation er en del af CEPOS' TANK&TÆNK.

CEPOS' TANK&TÆNK henvender sig til elever og lærere på de gymnasiale uddannelser, studerende og andre, som ønsker indsigt i samfundsvidenskabelige sammenhænge, friheds- og rettighedsbegreber, det danske samfunds opbygning og udfordringer samt naturvidenskab.

På vores hjemmeside www.cepos.dk vil du kunne finde undervisningsmateriale i form af korte tekster og videoer, som bl.a. kan bruges i undervisningen på landets gymnasier – eller blot til at blive klogere.

Undervisningsmaterialet er under konstant udvikling, og der vil løbende blive tilføjet nye temaer og emner til siden.

CEPOS lægger vægt på, at artiklerne er skrevet af fagpersoner med solid viden og indsigt, så det faglige indhold er i højsædet.

Nogle af artiklerne formidler alene et fagligt indhold, mens andre er debatterende, dvs. at forfatteren enten drager egne konklusioner eller argumenterer for et synspunkt. Enkelte artikler er sat op overfor hinanden som forskellige vinkler på samme problemstilling.

Undervisningsmaterialet fra CEPOS' TANK&TÆNK er til fri afbenyttelse, så længe man husker at angive tydelig kilde.

Vi håber, at gymnasieelever, lærere, studerende, undervisere og øvrige interesserede vil få glæde af materialet, som forhåbentlig kan danne baggrund for gode debatter og medvirke til, at vi alle bliver klogere.

God læselyst!

Har du spørgsmål til materialet, kan du kontakte CEPOS på gymnasium@cepos.dk

Du kan tilmelde dig vores nyhedsbrev på www.cepos.dk eller følge os på Facebook og Twitter.

HVAD ER CEPOS?

Center for Politiske Studier (CEPOS) er en uafhængig borgerlig-liberal tænketank.

CEPOS søger at påvirke den politiske debat og derved de politiske beslutninger ved:

- at frembringe ny viden om samfundsindretningen gennem analyse og forskning
- at udarbejde løsninger og konkrete forslag til ny politik
- at påvirke nutidens og fremtidens beslutningstagere gennem medier, møder, konferencer, publikationer og uddannelse

ADAM SMITH

1. november 1755 ramtes Lissabon af et jordskælv, som i løbet af få minutter ødelagde størstedelen af byen. Der var tale om et kraftigt jordskælv, der kunne mærkes i Danmark og helt op til Norge og Sverige. Og flodbølgerne rakte helt til Karibien. Det meste af Lissabon blev på få minutter forvandlet til ruinhobe og brande raserede resterne i flere dage efter selve jordreystelsen. Antallet af omkomne anslås til 30.000, men i tiden lige efter ulykken gik der rygter om langt flere døde.

Jordskælvet fik ikke kun en virkning på de mennesker, det gik ud over. Da meddelelserne om katastrofen spredte sig over Europa, bristede også det ideologiske fundament for mange af 1700-tallets førende personligheder. Goethe var seks år da jordreystelsen skete, men skriver senere i sin selvbiografi, at han dengang fik et knæk som rystede selve Gudstroen. "Gud, himlens og jordens skaber og opretholder., viste sig ingenlunde faderlig, når han prisgav både de retfærdige og de uretfærdige til det samme fordærv" skrev Goethe.

Kendtest er dog Voltaires reaktion på jordskælvet. Inden måneden var omme færdiggjorde Voltaire et digt, *Poème sur le désastre de Lisbonne*, der udtrykker fortvivelse over de grundløse lidelser. "Var Lissabon mere lastefuldt end London og Paris, mere hengivent til nydelser? Lissabon er ødelagt, i Paris danses". Voltaire var oprørt og forarget. Hvad bilder naturen sig ind, sådan at komme og ødelægge en helt tilfældig by: 'Hvorfor havde Gud ikke ladet jorden slå revner ude i ørkenen, hvor der ikke bor mennesker.

Voltaires digt fulgtes hurtigt op af utallige andre reaktioner. Inden for et år kom der i Europa over 100 pamfletter med teologiske, filosofiske og naturvidenskabelige diskussioner af jordskælvet og dets betydning. Herhjemme skrev Brorson digtet *Lissabons ynkelige Undergang*. Og helt ovre i Købnigsberg forfattede den unge og ukendte filosof Immanuel Kant sin tolkning af jordskælvet i skriftet *Geschichte und Naturbeschreibung der merkwürdigsten Vorfälle des Erdbebens welches an dem Ende des 1755sten Jahres eines grossen Theil der Erde erschüttert hat*.

Voltaires harme og indignation over at Gud kunne lade den slags grusomheder ske, blev straks imødegået af Jean-Jacques Rousseau. Vi har intet at bebrejde verdensordenen, mente Rousseau, for det er i virkeligheden menneskenes egen skyld. Hvis vi blot havde boet spredt omkring og ikke klumpet os sammen i storbyer, levet naturligt og ikke civiliseret, så ville der aldrig være omkommet så mange mennesker, skrev Rousseau til Voltaire. Civilisationen er skyldig.

I reaktionerne på jordskælvet i Lissabon får vi belyst Oplysningstidens forskellige anskuelser. Voltaire er først ude med sit digt og sin forargelse. Hos Rousseau rettes bebrejdelserne den anden vej, fra Gud mod os selv. Ulykken fastholdes imidlertid for begge ikke som en unik og tilfældig foreteelse, men moraliseres og beskrives med begreber som 'hensigt' og 'skyld'. En begivenhed, som umiddelbart syntes grundløs, indlejres hurtigt i en menneskelig sammenhæng og i et etisk univers, hvor så ansvaret og skylden for katastrofens omfang bliver afgørende. Eller sagt i teodicéens sprogbrug: opmærksomheden forskydes fra det naturlige onde til det moralske onde. Hvis vi bare havde levet anderledes, kunne vi have undgået det store antal døde, påstod Rousseau. Vi har intet at laste naturen. Det er menneskenes skyld.

I Glasgow sad en skotsk professor i moralfilosofi, Adam Smith, og undrede sig over disse voldsomme reaktioner på et jordskælv i et fjernt land, hvor hverken Voltaire, Rousseau eller han selv kendte nogen. Adam Smith skrev:

”Lad os forestille os, at der i kejserens Kina, med dets myriader af indbyggere, pludselig skete et jordskælv. Og lad os forestille os, hvordan et humanitært menneske i Europa, som ikke havde noget som helst med den del af verden at gøre, ville reagere, når han blev informeret om denne frygtelige ulykke. Han ville, forestiller jeg mig, først og fremmest udtrykke sin meget stærke sorg over det uheld, som ramte dette folk. Han ville gøre melankolske betragtninger om menneskelivets usikkerhed og om for-gængeligheden ved menneskets virke, hvor alt således kan ødelægges på et øjeblik. Måske ville han også, hvis han var en tænksom sjæl, gøre sig mange tanker over, hvad denne katastrofe ville bevirke på handelen i Europa og på forretningslivet verden over. Og når al denne fine filosofi var forbi, når alle disse menneskelige følelser var blevet ærligt udtrykt, så ville han gå i gang med sit arbejde og sine fornøjelser, hvile og adsprede sig med den samme fred og ro, som hvis ingen ulykke var sket. Det mest overfladiske uheld, som kunne hænde ham selv, ville forstyrre ham langt mere. Hvis han skulle miste sin lillefinger i morgen, ville han ikke sove i nat. Men forudsat han ikke kendte dem, ville han snorke med den største betryggelse trods 100 millioner af hans med menneskers bortgang”.

Adam Smiths reaktion på katastrofen i et fjernt land var således langt mere beskeden og begrænset end de franske filosoffers. Nok ville vi stoppe op i hverdagen ved efterretningen om en voldsom ulykke med mange ofre, studse, udtrykke vor medfølelse og sikkert også ånde lettet op over, at uheldet ikke denne gang hændte her hos os. Men når vi så er færdige med al den ’fine filosofi’, så passer vi vor dont, gør vor daglige pligt i kald og stand og visker hurtigt de slemme nyheder ud af baghovedet, mener Smith. Egne historisk set beskedne smerter ville kunne holde enhver vågen om natten, mens vi intet problem har med søvnløshed trods en stor mængde af ubekendte menneskers død og elendighed.

Adam Smith fødtes i 1723 i Skotland, hvor han også fik sin skolegang. I 1740 kom han til Oxford, hvor han tilbragte seks ikke særligt frugtbare studieår 1746 vendte Smith tilbage til Skotland og blev i 1751 professor i Glasgow først i logik og senere i moralfilosofi. 1764 trak han sig tilbage fra sit professorat og rejste til Frankrig, hvor han mødte samtidens ledende filosoffer og samfundstænkere. Smith udgav to bøger i sin levetid. Som den først i 1759, *The Theory of Moral Sentiments* (Teorien om de moralske følelser) og sytten år senere kom det værk, der skulle udødeliggøre Smith, etablere grundlaget for en ny videnskab og blive programskrift for en politisk ideologi, nemlig det tusind sider store værk *The Wealth of Nations*. Selvom Smith stort set kun er kendt som økonomisk teoretiker, var han af uddannelse filosof og underviste i så forskellige fag som astronomi, retslære, logik og moralfilosofi.

Adam Smith var ingen original tænker, men snarere en eklektiker, der udtrykte tanker, der var fremme i tiden. Og den tid eller strømning, som Adam Smith kan betragtes som kulminationen på, kaldes den skotske oplysningsfilosofi. Og allerede her er vi ved et af de store hvide felter i europæisk åndshistorie. Når man siger Oplysningen, tænkes der straks på den franske oplysning og på før nævnte navne som Voltaire og Rousseau, eller videre på encyclopædisterne Diderot og d’Alembert og måske på d’Holbach eller La Mettrie. Muligvis nævnes også englænderen John Locke, i hvert fald som inspiration for Voltaire. Men så er den europæiske oplysningsfilosofi også udtømt, hvis man skal tro de fleste lærebøger i europæisk kultur og idehistorie.

Men det skal man ikke for en betydelig underkendt, men yderst interessant bevægelse repræsenterer den skotske oplysning. lige så kendte de franske filosoffer er, lige så ukendte er de såkaldt skotske moralister i dag. Hvem har hørt om Francis Hucheson? Adam Ferguson? Eller om Adam Smith som andet end liberalismens fader?

Hvordan den franske oplysningstradition kunne sejre som den gjorde, er i sig selv et interessant spørgsmål.

Hvad adskiller så Adam Smith fra Voltaire, skotterne fra franskmændene? I reaktionen på jordskælvet i Lissabon fremtræder markante forskelle. Hvor Voltaire som en moderne intellektuel straks farer i blækhuset og hurtigt har en pamflet ude med bebrejdelser og forargelse, så spørger Smith: hvad skal vi med al den fine filosofi udover at udtrykke vores medfølelse? Voltaire intellektualiserer en naturbegebenhed og indrangerer den i sit eget ideologiske system. "En dag vil alt blive godt, det er vores håb / Alt er godt i dag, det er illusionen" hedder det i digtet. Intet lades ubrugt, når ideologierne hersker og Voltaire er på pletten til at formidle sin egen pessimistiske tolkning af jordskælvet videre til samtidens europæere. Da Voltaire nogle år senere har fået begivenheden på afstand, gentager han harmen over jordskælvet i den lille bog Candide eller Optimismen, som er det reneste eksempel på, hvordan filosofiske begreber kan karikeres og misbruges på uforpligtende vis.

Modsat Voltaire og Rousseau konstaterer Smith nøgternt, at mennesket naturligt er indrettet således, at minimale egne lidelser indtager en langt større rolle hos personen end bevidstheden om fjerne ulykker langt fra ens fædreland. David Hume, en mere kendt skotsk filosof, udtrykte nøjagtigt den samme tanke mere polemisk: hvad vedkommer verdens undergang mig, hvis jeg har faet en hudafskrabning?

Voltaire tænker globalt og diskriminerer ikke sine medmennesker. En tåre i Lissabon er som en tåre fra en af hans nærmeste. Smith tænker derimod lokalt og hævder, at vores psykologiske reaktionsmønstre afhænger af personlig nærhed og kendskab. Mennesket er ifølge Smith et snæversynet væsen. Vi er indrettet således, at vi føler en større smerte ved en nærtståendes død end ved 100 millioners ukendtes død, påstod Smith.

Flere ting adskiller de franske og skotske oplysningsfilosoffer. Voltaire, Diderot, Rousseau og Condorcet var intellektuelle i en moderne betydning af ordet, dvs. løsrevet fra og nærmest fjendtligt indstillet overfor det samfund, de virkede i. De følte sig kun hjemmevante i parisiske saloner. De skotske tænkere var "man of letters" og praktisk anlagte. Deres teorier var mere generaliserede erfaringer og systematiserede iagttagelser end slutningsrækker fra grundlæggende filosofiske principper.

Smiths økonomiske værk er mere blevet til i samtaler med handelsfolk i Glasgow end hjemme ved skrivebordet. Skotterne valgte ofte til tillidsposter eller tjente deres penge ved praktiske gøremål. Kun David Hume er her en undtagelse med hans erklærede ateistiske indstilling, hvilket også forhindrede ham i at blive professor. En betegnelse som 'intellektuel' passer ikke på Adam Smith, mens den er en træffende karakteristik af Voltaire. En genopstanden Voltaire i det tyvende århundrede ville straks falde til i de intellektuelle og kulturradikale klier.

Den franske oplysning var progressiv, den forstod sig selvhøjtideligt som i fremskridtets tjeneste, dens mission var med fornuften som redskab at omforme det bestående samfund. Og det bestående

blev vurderet ud fra abstrakte idealer hentet ud af filosofernes teorier. Og hvis virkeligheden var genstridig, blev den bebrejdet sin manglende overensstemmelse med fornuften. Selv et jordskælv gav anledning til harme og anklager. For den franske oplysning var fornuft altid brug af fornuft eller bevidstgjort fornuft. Hvad man ikke selv har valgt, hvad der instinktivt er overtaget, hvad der ikke er en hensigt bag, får en afledet værdi i forhold til det, vi som fornuftsvæsener kan skabe og udvikle. Fornuft er altid af det gode. Tradition, vane og religion og alle det gamle regimes enevældige institutter bliver skydeskive for hån og kritik, når målestokken og idealet sættes af en tidløs og abstrakt fornuft.

I 6. udgaven af sit værk *Teorien om de menneskelige følelser*, som kom i 1790, et år efter stormen på Bastillen i Paris og få måneder før Smith selv døde, tilføjede Smith et afsnit som helt klart er møntet på begivenhederne i Frankrig. Og inspirationen fra Edmund Burkes *Tanker* om den franske revolution, som Smith kendte, er også tydelig. Smith taler her om den intellektuelle som en systemmager:

”Systemmageren er som regel meget klog i sin egen indbildning. Og han er ofte så forelsket i skønheden ved sin egen ideelle plan for statsstyret, at han ikke kan tåle den mindste afvigelse fra det. Han udtænker det fuldstændigt i alle detaljer uden nogen hensyn hverken til de store interesser eller stærke fordomme, der måtte modsætte sig foretagendet. Han forestiller sig, at han kan herse med de forskellige medlemmer i det store samfund lige så let som hånden flytter med brikkerne i et skakspil. Han kommer ikke på den tanke, at brikkerne på skakbrættet ikke har andre bevægelsesprincipper end dem, som hånden tvinger nedover dem. Mens i det store skakspil, i de menneskelige samfund besidder hver enkel del sit eget bevægelsesprincip, som kan være helt forskelligt fra det, som lovgiveren måtte ønske at trykke nedover det. En vis og måske endog en systematisk idé om at perfektionere politikken og lovene må givetvis være nødvendig for at kunne give politikernes holdninger en vis retning. Men at insistere på at gennemføre og som regel gennemføre alt på én gang og på trods af al modstand, hvert skridt frem som ideen måtte fordre, må næsten betegnes som den højeste grad af arrogance. Det er at løfte sin egen opfattelse op til at være den øverste standard for ret og vrang. Det er at forestille sig selv som det eneste vise og værdifulde menneske i fællesskabet, så at medborgerne burde tilpasse sig ham snarere end han til dem”.

I hvilken forstand adskiller den skotske oplysning sig herfra? Den skotske oplysning tager ikke afstand fra fornuft som sådan, men den har en radikal anden forståelse af, hvad der er fornuftigt. En Adam Smith ser fornuft og fanatisme bag Voltaire, fordi Smith har et andet begreb om rationalitet end denne.

Hvor fornuft for franskmændene er knyttet til intellektet, dvs. til den enkeltes individuelle fornuft, så er fornuft for skotterne noget nedarvet, traditionspræget og overindividuel. Derfor skal fornuft ikke primært bruges, men opdages. Det er en grundlæggende tanke i den skotske moralfilosofi, at mennesket ikke handler ud af fornuft, men af ande bevæggrunde og dét er fornuftigt. Det går som regel galt, når den enkelte vil handle fornuftigt, fordi det er svært at kalkulere konsekvenserne af ens handlinger med nogen grad af sikkerhed. Men til gengæld er det ganske fornuftigt at overlade det til vanen og instinkterne at dirigere vores adfærd. Som Adam Ferguson, Smiths lærer, formulerer det i en berømt passage: ”Ethvert skridt og enhver bevægelse vi foretager os, selv i det der kaldes oplyste tidsalder, gøres med lige stor blindhed overfor fremtiden. Og stater støder hele tiden på institutioner, som nok er et resultat af menneskelige handlinger, men ikke er fuldbyrdsen af nogen menneskelig plan (the results of human action, not the execution of human design)”.

franske statsomvæltning ligger i idemæssige forudsætninger, som kan spores tilbage til hver sine retninger indenfor 1700-tallets oplysningsfilosofi.

Adam Smiths moralfilosofiske værk, Teorien om de menneskelige følelser, udkom i 1759. Allerede titlen åbenbarer hvilken beskeden rolle Smith tillægger fornuften: værket drejer sig om moralske følelser eller sentiment. Smith mente, at moralen har sin grund ikke i menneskets rationelle udrustning, men i de ikke rationelle sider ved mennesket såsom begær, drift, instinkt og følelse. Det er ikke ved hjælp af fornuften, men med den moralske sans (moral sense), at vi skelner mellem godt og ondt. Fornuften kan ikke diktere, hvad vi skal gøre eller hvad der er godt. Fornuftens evne er kun - med Humes ord - at sammenligne ideer. Fornuften selv kan aldrig sætte en handling i gang eller initiere en bevægelse. Dertil behøver vi følelserne, begæret og drifterne.

Præmissen for engelsk moralfilosofi fra midten af 1600-tallet var sat af Thomas Hobbes. For Hobbes var mennesket et egoistisk væsen og en selvinteresseret skabning. Menneskene var fra naturens hånd som ulve mod hinanden og kun tilstedeværelsen af tvang kunne tøjle mennesket og gøre det civiliseret. Menneskene var ifølge Hobbes rationelle egoister.

Hobbes fik mange kritikere, som hævdede, at menneskene faktisk har en naturlig godhed i sig, at godgørenhed (benevolence) er et fremtrædende motiv for vore handlinger. Man fortørnedes over Hobbes' krasse forudsætninger og de næste 100 år frem til Adam Smith, er en stadig diskussion af Hobbes' provokerende udlæg.

To kritikere af Hobbes' egoisme, som Smith bygger videre på, bør fremhæves. Biskop Joseph Butler hævdede, at mennesket faktisk ikke var i stand til at være egoister, fordi vi ikke kan forudberegne konsekvenserne af vore handlinger og derfor heller ikke kan være sikre på, hvilke handlinger, der giver os selv det største udbytte. Fejlen ved Hobbes' egoisme er, ifølge Butler, at Hobbes uden videre slutter fra, at når en handling giver én selv vinding eller nytte, så er den gjort netop med henblik på at opnå denne nytte. Hobbes slutter fejlagtigt, ifølge Butler, fra at en handling bringer den handlende en egen fordel til at motivet så måtte være realiseringen af denne fordel.

"Gud er muligvis utilitarist, men det er bedst vi ikke er det" skrev Butler i en af sine prædikener. Mennesket vil som regel begå fejltagelser, når de skal afgøre, hvilke handlinger der har det bedste resultat på lang sigt. Mennesket kan aldrig vide, hvad der ultimativt er rigtigt og forkert. Det kan kun Vorherre.

Derfor var det, ifølge Butler, bedre ikke at lade vore handlinger dirigere af overordnede målsætninger, hvad enten disse skulle være til egen fordel eller ikke, men i stedet tro på vores egen samvittigheds umiddelbare dømmekraft mht. hvad der er godt og ondt. Konsekvensen af Butlers synspunkt er således det paradoksale, at mennesket ikke evner at være rationel egoist, ikke fordi det ikke kan handle ondt, men fordi vi ikke er i stand til at forudberegne konsekvenserne af vore handlinger. Selvom jeg af ærligt hjerte bestræbte mig på at være egoist, ville jeg ikke konsekvent kunne gennemføre projektet, da menneskets rationelle udrustning er for begrænset. Hvis mennesket var så fornuftigt et væsen, som dele af den franske oplysning antog mennesket for at kunne blive, så kunne det bedre realisere de intentioner, det havde. Men det handlende individ skal, ifølge Butler, begrænse sit ambitionsniveau og mere lade intuitionen og den sunde sans dirigere handlingerne end abstrakte målsætninger.

En helt modsat reaktion på i Hobbes' egoismeteorologi repræsenterer Bernard Mandeville. Mandeville var hollænder af fødsel, levede i London og skrev i 1714 en meget berømt bifabel. Mandeville skildrede et bistade, et slet skjult billede på samfundet, hvor alle bier trivedes vel, fordi hver bi kun stræbte efter at nyde og forbruge så meget som muligt for sig selv. Vellyst og forfængelighed rådede, egoisme og begær var drivfjederne for alle handlinger. Og det resulterede i en rig og velstående bikube. Men så en dag begyndte nogle bier at råbe op: bort med fordærvelsen, væk med lasterne, al luksus og nydelse er syndigt! Og de moralistiske bier fik langsom opbakning fra de andre. Bierne så nu på deres tidligere vellevned med forargelse og afsky og man bestræbte sig i stedet på at leve fattigt og dydigt. Bikuben aftog i størrelse og rigdom og til sidst flyttede alle bierne ud i et hult træ i skoven. Konklusionen på fabelen lyder således:

*Så klag ej mer, kun tåber tror:
at dyd kan gøre kuben stor.
At nyde al bekvemlighed
få ry i krig og leve i behag'lighed
helt uden store laster - er en utopi. (...)
Så er da lasten gavnlig fundet
når blot af retfærd kappet, bundet;
den kan af staten ej undværes
om folket skal for storhed æres
(...) Den rene dyd kan aldrig give
et liv i pragt, og den som ville genoplive
guldald' rens længst forsvundne herlighed
må være fri for ærlighed.*

Mandevilles påstand var således, at den enkeltes last er til samfundets gavn, eller - som bifabelens undertitel lød - private vices are public virtues. Hvad der på det private eller individuelle plan er for lastefuldt at regne, har en samfundsmæssig gavnlig funktion. Og således forvandles individuel umoral til offentlig velstand. Den private last er en offentlig dyd.

Mandeville dydiggjorde således egoisme, viste dens igangsættende og positive virkninger for fællesskabet og spottede samtidig den klassiske dydslære, hvilket forargede samtiden. I en række bemærkninger til sin bifabel uddyber Mandeville sine synspunkter og han skriver blandt andet:

"Jeg påstår hermed at have vist, at hverken venskabelige kvaliteter eller de dispositioner som er naturlige for mennesket, og heller ikke de dyder han er i stand til at erhverve sig med fornuft og selvfor nægtelse, er samfundets fundament. Derimod er det vi kalder ondt, moralsk eller naturligt, det store princip som gør os til sociale væsner, den solide basis der beforder vores liv, handel og beskæftigelse uden undtagelse. Her må vi søge efter den sande oprindelse til al kunst og videnskab, og i det øjeblik det onde ophører, rystes samfundet, hvis det ikke helt opløses".

Mandeville er blevet betegnet som deri første antiutopiske forfatter, fordi han er den første, der viser, at et vel fungerende og velstående samfund ikke kan indrettes moralsk rigtigt. Moral og velstand udelukker hinanden, når de forstås rigoristisk.

Mandeville er den tænker, der har betydet mest for Adam Smiths tankegang. Både i Smiths moralfilosofiske og i det økonomiske værk er Mandeville en af de forfattere, der refereres hyppigst til (kun Hume og Montesquieu er der flere person henvisninger til i *Wealth of Nations*). Smith skriv: "Skønt Mandevilles anskuelser næsten i enhver henseende er fejlagtige, så er der imidlertid visse sider ved den menneskelige natur, der, når de ses på en særlig måde, ved første øjekast kunne synes at støtte dem. Disse har- trods det at de er beskrevet med Dr. Mandevilles livlige og morsomme, skønt grove og bondske veltalenhed- givet hans lære et skær af sandhed og sandsynlighed, som i høj grad kan tjene til at forlede de uforstandige".

Smith tog afstand fra Mandevilles konklusioner og især stilen, som var hans flegmatiske gemyt fremmed, men selve kernen i Mandevilles tankegang: dialektikken mellem det individuelt 'onde' og dets kollektive 'gode' virkninger, er den aksel, Smiths egen filosofi drejer sig om, hvad enten det er etik eller økonomi.

Adam Smiths etiske værk *Teorien om de moralske følelser* begynder med følgende ord: "Hvor selvisk man end ville opfatte mennesket, så er der givetvis visse principper i hans natur, som gør ham interesseret i andres vel og som gør deres lykke nødvendig for hans".

Mennesket er således ingen hobbesiansk egoist, men har en interesse i andres lykke. Andres lykke er nødvendig for min lykke, så derfor er der en tilskyndelse til også at bekymre sig om andet end sig selv.

Menneskene har således, ifølge Smith, en grundlæggende sympati for hinanden. Og Smith mener ikke kun en med-følelse eller med-liden, men mere en evne til at indleve sig i andres følelser. Sympati er en 'fellow feeling' med mnedmenneskene.

Benevolence, godgørenhed, mente Smith også lå naturligt i mennesket. Det er en del af vor moralske sans og en naturlig konsekvens af, at vi grundlæggende er sympatisk indstillet overfor hinanden. Men det interessante ved Smith er, at han egentlig ikke værdsætter den naturlige godhed, som Skaberen har udstyret os med, særligt højt. Tværtimod er han skeptisk overfor vores evne til at kunne gøre godt. Viljen er der, men evnen mangler.

"Godgørenhed (benevolence) er sikkert det eneste princip, som Gud handler ud fra, og der er flere grunde til, at formodentligt forholder sig således. Det er ikke let at forstå, hvilket andet motiv en uafhængig og fuldstændig perfekt guddom skulle handle ud fra, en guddom, som ikke er afhængig af noget andet udenfor sig selv, og hvis lykke hviler helt i sig selv. Men hvad der end måtte være tilfældet med Gud, så må sådan en imperfekt skabning som mennesket, hvis eksistens er afhængig af så mange ydre ting, ofte handle ud af helt andre motiver. Og den menneskelige tilværelse ville være særlig hård, hvis de naturlige dispositioner, som naturen har udstyret os med og som vi så ofte handler ud fra, på ingen måde kunne kaldes dydige eller fortjene agtelse og billigelse".

Godgørenhed er det princip, som Gud kan handle ud fra, men mennesker må, ifølge Smith, lade mange flere motiver være handlingsdirigerende, fordi vi netop modsat guddommen som biologiske størrelser er afhængige af så mange ydre goder for at kunne leve. Som biskop Butlers sagde, kan kun Gud være utilitarist. Det er bedst, mennekset ikke er det.

Et andet sted siger Smith, at "den visdom (dvs. Gud) som har udtænkt den måde, mennesket er indrettet på ... synes at have skønnet, at menneskefællesskabets fordele bedst fremmes ved, at hvert

enkelt individs opmærksomhed rettes mod den del af det hele, som ligger mest indenfor hans sfære, både hvad angår hans evner og hans forståelse”.

Hvis målet er at fremme det fælles bedste, så er verden skruet således sammen, hævder Smith, at fællesskabets vel bedst befordres ved at hvert enkelt menneske kun koncentrerer sig om den lille del, som han kender noget til og hvor hans evner derfor kommer bedst til udfoldelse.

Selvom det måske er velment, så gavner vi faktisk ikke helheden bedst muligt ved at orientere os globalt. Og det er ikke kun en moralsk betragtning, men en nøgtern rationalitetsbetragtning, der ligger bag Smiths insisteren på, at vi bedst fremmer den fælles lykke ved at begrænse vores interesse til den vante og kendte nærhed. Og bag denne kølige konstatering stikker en religiøs eller metafysisk holdning: at verden er skabt formålstjenligt i den forstand, at det fornuftige på lang sigt eller på det kollektive plan bedst tjenes ved at den enkelte på kort sigt, i sit kald og stand, handler ud fra den sammenhæng, han står i.

Hermed kan vi også bedre forstå Smiths prosaiske reaktion på jordskælvet i Lissabon. Så længe de mennesker, hvis ulykke vi erfarer, befinder sig uden for vores personlige berøringsflade, så kan et sådant forlydende ikke forstyrre vores nattesøvn. Og et andet sted forstærker Smith endog dette synspunkt ved at hævde, at det egentlig kun skader at interessere sig for medmennesker, som lever helt udenfor vores række vidde. ”Hvilken interesse vi end tager i de menneskers lykke, med hvem vi ikke har noget bekendtskab eller nogen forbindelse og som er placeret helt udenfor vores aktivitetssfære, så kan det kun afstedkomme anger hos os selv uden nogen måde at være til fordel for dem.”

Sagt med mere moderne ord, så er det ikke kun virkningsløst at forholde sig til fjerne folkeslags ve og vel. Det er også direkte skadeligt eller selvødelæggende, da det eneste resultat er egen skyldfølelse. ”Det sker meget sjældent, at vores gode vilje overfor fjerne lande kan udøves med nogen særlig virkning” skriver Smith også.

En genopstanden Smith i det tyvende århundrede ville være helt uforstående overfor det moderne menneskes globale orientering, hvor regnskovenes fældning, risikoen for atomkrig og retstilstandene på Vestbredden er vigtige moralske instanser, samtidigt med at vi har forpligtet velfærdsstaten til at tage vare om vores nabo, vore forældre, vore børn og generelt gjort ethvert socialt problem til samfundets ansvar.

”Administrationen af det store system her i verden, omsorgen for alle rationelle og følende væsners universelle lykke, er Guds opgave og ikke menneskets (the business of God and not of man). Til mennesket er tildelt en meget mere beskeden opgave, men et kald som passer meget bedre til hans kræfters svaghed og til hans snæversyn: nemlig omsorgen for hans egen lykke, hans families, hans venners, hans land. At han måske er optaget af at gruble over det mere sublime, kan aldrig være en undskyldning for at negligere de mere ydmyge opgaver... Den mest sublime spekulation fra en kontemplativ filosof kan næppe kompensere for at se bort fra den mindste, aktive pligt”.

For Adam Smith udgår de moralske forpligtelser fra os selv og breder og aftager sig så som ringe i vandet videre ud til vores omgangskreds, vores familie, vore nærmeste, venner, bekendte osv.

”Hvert menneske er først af alt anvist til at tage vare på sig selv. Og enhver er sikkert, i alle henseender, bedre og mere duelig til at sørge for sit eget liv end nogen andens liv. Ethvert menneske føler sin egen glæde og sin egen smerte mere sensibelt end de følelser, der tilhører andre personer. De første er de originale oplevelser, de andre er reflekterede eller medfølede billeder af disse oplevelser. De første er ægte, de sidste skygger. Efter sig selv er det familiemedlemmer, dem der lever i samme hus som é selv, vore forældre, vore børn, vore brødre og søstre, som er den naturlige genstand for vore varmeste følelser. De er sædvanligvis de personer, på hvis lykke og elendighed vore handlinger har den største indflydelse”.

Hvert menneske kender sig selv bedst og dernæst de mennesker, vi er født af, opvokset iblandt og færdes imellem. Den yderste instans eller det fjerneste led i denne forpligtelses-udstrømning fra personen selv er ens fædreland. ”Vi elsker ikke vort eget land, fordi det er en del af menneskehedens store samfund. Vi elsker det for dets egen skyld og uafhængig af andre overvejelser”.

Atter her ser vi kontrasten til den franske oplysning. For dem var den overordnede forpligtende instans menneskeheden eller menneskeslægt en, og konkrete moralske forpligtelser søgtes afledt der fra. Udgangspunktet er globalt eller alment. Og abstrakt, for så vidt som der ikke er nogen menneskehed andet end som ide.

Hos Smith derimod er udgangspunktet den enkelte. Og dennes moralske forpligtelser overfor sine omgivelser er en funktion af deres nærhed til ham. Og når vi når ud over vores eget land, skippes den sidste rest af nærhed og berøring, da man kun fornuftigt og ikke med moralsk følelse kan forholde sig til menneskeheden eller menneskeslægten.

Menneskeheden er en ide og en ide kan vi ikke være forpligtet af, ifølge Adam Smith. Vi kan kun være forpligtet af noget fysisk eller personligt. Mennesker, som kommer ind i vores interessesfære eller berøringsflade, træder vi derimod i et naturligt forpligtelsesforhold overfor. ”Ved at handle i overensstemmelse med vores moralske evner beforder vi på den mest effektive måde menneskenes lykke, og må derfor siges i en vis forstand at samarbejde med Gud (cooperate with the Deity) og dermed fremme, så vidt det står i vores magt, forsynets plan. Ved at handle anderledes, derimod, obstruerer vi i en vis grad det skema, som skabere (the Author of nature) har etableret til verdens lykke og perfektion, og dermed erklærer vi os selv, hvis jeg må sige så, på sin vis for fjender af Gud (enemies of God)”.

Her stiller Smith to måder at handle på op overfor hinanden: vi kan ’samarbejde med guddommen’, hvilket vi gør, når vi begrænser os til kun at følge vores moralske sans. Og dermed fremmer vore handlinger utilsigtet forsynets plan. Mens hvis vi handler anderledes, eksempelvis anlægger globale ansvarsprincipper, så obstruerer vi velmenende eller overlagt skaberens plan og bliver til en slags fjender af Gud.

I et af de første udkast til sin økonomiske teori fra 1755 skriver Smith: ”Projektmagere (projectors) forstyrrer naturen og dens måde at virke på i menneskelige anliggender, og der behøves ikke andet end at lade naturen i fred og give den fair play i forfølgelsen af dens mål... Alle regeringer som fordrejer denne naturlige gang og som tvinger tingene i andre retninger eller som forsøger at stoppe fremskridtet i samfundet og fastholde dette i en bestemt tilstand, er unaturlige og bliver før eller siden undertrykkende og tyranniske”.

Her får vi Smiths religiøse eller metafysiske holdning frem. Der er en plan i verden, et forsyn, et skema. Og mennesket kan handle i overensstemmelse med denne orden eller kontrært til den. Og jo mere vi forsøger at planlægge selv, det vil sige erstatte den plan der er i forvejen, des mere kontrært handler vi. Mens når vi begrænser os til at opfylde forpligtelserne overfor de mennesker, vi kender fra vores nærhed, så 'samarbejder vi med Gud' og befordre i virkeligheden, omend det ikke var vores intention, mest effektivt fælleslykken. "Vi har en egeninteresse i at følge Guds bud" skriver Smith også andetsteds.

Efter i 1759 at have udgivet sit moral filosofiske værk forblev Smith nogle år professor, men rejste så til Frankrig, hvor han især opsøgte de franske økonomiske tænkere, de såkaldte fysiokrater.

Sytten år efter den første bog kom så i 1776 det epokeskabende værk *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (En undersøgelse af principper og årsager til nationernes velstand). Værket er fagøkonomi og teknisk, uden derfor dog at være særlig svært læseligt, men jeg vil her kun fremhæve grundholdningen bag værket.

Først titlen. Emnet er velstand. Og spørgsmålet er: hvordan er den tilvejebragt? Svaret var på Smiths tid ingen given sag, fordi velstanden selv heller ikke var reglen frem for undtagelsen. I dag er det modsat: vi antager velstanden for givet og diskuterer kun dens fordeling.

Grundtanken i Smiths særk kan sammenfattes i begrebet 'den usynlige hånd'. Dette begreb benytter Smith to gange i *Nationernes velstand* og en enkelt gang i *Teorien om de moralske følelser*. I en ofte citeret passage fra *Nationernes Velstand* skriver Smith om den handlende på markedet, at "han intenderer hverken at fremme det fælles bedste (the public interest) og heller ikke ved han, hvordan det bedst fremmes... han har kun til hensigt at opnå egen fordel, men dermed, som i så mange andre tilfælde, ledes han af en usynlig hånd, der befordre et mål, som slet ikke var indeholdt i hans intention.

I *Nationernes Velstand* gør Smith den forudsætning, at vi i økonomiske anliggender grundlæggende handler selvisk eller egennyttigt. Og Smiths pointe med den usynlige hånd er, at når mennesket handler egennyttigt og ikke selv tænker på samfundets gavn, så er der alligevel en overordnet mekanisme, der forvandler den individuelle nytte til også at være til samfundets eller fællesskabets nytte. Den usynlige hånd koordinerer uafhængigt af individernes egne hensigter deres handlinger, så de utilsigtet alligevel befordre det fælles bedste. Ufrivilligt er vi gode samfundsborgere ved kun at stræbe efter egen fordel.

Grundtanken bag metaforen om den usynlige hånd er mere abstrakt sagt, at en positiv social orden kan opstå som en sum af utilsigtede konsekvenser af individuelle handlinger. Den ende tilstand, som den usynlige hånd genererer, er således ikke kommanderet frem gennem fælles eller uddelegerede beslutninger. Der er ingen vilje bagved, der stræbte efter netop denne slut til stand. Fordi der foreligger en designet orden, behøver der ikke at have været en designer. Orden kan opstå uintenderet.

Påvirkningen fra Mandevilles bi fabel er tydelig. Den private last, egennytten, viser sig at virke til fællesskabets bedste. Tankegangen er nøjagtig den samme, selvom Smith benytter langt mindre provokerende udtryksformer.

I fortsættelse af det førnævnte citat uddyber Smith, at det på ingen måde er skadeligt kun at handle privat uden tanke på fællesskabet. "Ved at forfølge sine egne interesser, fremmer han ofte samfundets interesser mere effektivt, end hvis han direkte søgte at fremme dem". Og så tilføjer Smith lakonisk: "Jeg har aldrig set meget godt gjort af dem, som var interesseret i at handle for det fælles bedste".

Men ikke nok med at Smith dydiggor egennytten og viser dens socialt eller økonomisk gavnlige effekt. Ydermere er det faktisk vanskeligt direkte at fremme det fælles bedste. Man hjælper samfundet mere effektivt ved at følge egne interesser frem for at lade en ide om en ønskværdig kollektiv tilstand være normen for vort handlinger.

Det er med et moderne udtryk kontraproduktivt eller selvødelæggende at organisere økonomien 'fra oven' ved at tage udgangspunkt i nogle tilstande, som det er ønskværdigt at realisere. Det er ikke muligt, selv om det er velment. I stedet skal vi lade egennytten råde, kun interessere os for de nære forhold, og så tillidsfuldt overlade det til den usynlige hånd at sørge for nationens velstand.

Smiths forudsætning, at mennesket er egoistisk når det handler på markedet, udtrykte han i nogle ord, som er blevet bevingede: "Det er ikke fra slagterens. bryggerens eller bageren godgørenhed, at vi forventer at få vores mad, men fra deres hensyntagen til deres egeninteresse. Vi henvender os ikke til deres humanitet, men til deres selvished og vi taler aldrig om vore egne behov, men om deres fordele. Kun tiggeren vælger helt at basere sit liv på medborgerens godgørenhed."

Et andet sted kommenterer Smith, at staten Pennsylvania i de Forenede Stater har ophævet slaveriet, med følgende ord: "Den nyeste resolution fra kvækerne i Pennsylvania om at frigive deres negerslaver tyder på, at deres antal og betydning må være begrænset. Havde slaverne udgjort nogen vigtig del af deres ejendom og økonomi, ville en sådan resolution aldrig være blevet vedtaget."

Socialt fællesskab holdes ikke sammen af humanitet eller god vilje, ifølge Smith, men af egeninteresse og gensidig fordel. Ingen handel sker uden at begge parter vinder. Enhver vareudveksling på det frie marked finder kun sted, når begge parter kan drage en fordel af det. Cementen i et civil samfund, det der binder individerne sammen til et fællesskab, er gensidig egennytte. I Mandevilles bi fabel går bikuben til grunde, da moralisterne får overtaget, mens rigdommen og overfloden flourer når egennytten er drivkraften.

Det onde er samfundets fundament, sagde Mandeville. I dag udtrykkes den samme antagelse i mere værdi-neutral sprogbrug. Eksempelvis starter enhver lærebog i økonomi med at konstatere knaphedens allestedsnærvær. Knaphed gør økonomiseringen eller afvejning af ressourcerne nødvendig. Og knaphed betyder konflikt, for så vidt som behovene altid er større end de materielle muligheder for at tilfredsstille dem. Det onde eller knaphedens uudryddelighed er samfundets fundament. I Edens have før syndefaldet var der ikke brug for at afveje ressourcerne, da alt fore fandtes i tilstrækkeligt omfang. Kun efter syndefaldet er cost-benefit-analyser nødige.

Adam Smith betragtede i sit økonomiske værk mennesket som selvish, mens han i sit moralfilosofiske værk udtrykte en langt mere nuanceret holdning, hvor godgørenhed og sympati var vigtige handle-motiver. Denne tilsyneladende modsætning mellem den økonomiske og etiske Smith har fået nogle Smith fortolkere til at tale om Das Adam Smith Problem. Og det er typisk nok tyske og kantianske inspirerede fortolkere, der ser et problem her. Der skulle således være en modsætning mellem den moralfilosofiske teori, hvor andres lykke er vigtig også for min lykke, og den

økonomiske doktrin, der kun kender til individuel nytte. Smith selv kunne ikke se noget problem og opfattede blot etikken og økonomien som forskellige, men ikke modstridende tilgange til det samme problem. Der findes ikke nogle 'moralske værdier', som økonomien skal tage hensyn til. Der findes intet absolut, som ikke behøves at afvejes. Alt er knapt.

Økonomien og etikken er to sider af samme sag. Og det grunder i den religiøse og metafysiske horisont, som er baggrunden for Smiths tankeverden, hvad enten emnet er etik eller økonomi, astronomi eller retsfilosofi. Begrebet 'den usynlige hånd' er ganske vist præget af Smith, men tankegangen bagved er typisk for tiden. Tidsånden på de britiske øer i 1700-tallet var stærkt præget af en optimisme: en tillid til at verden er skruet således sammen, eller skabt således, at der er en overensstemmelse mellem den enkeltes lykke og helhedens lykke. Der er ikke nogen modsætning, men en afsmitning fra det, der er godt for den enkelte, og til det, der er godt for samfundet.

1700-tallets tro på at verden er formålstjenligt indrettet blev tydeligst og mest naivt og troskyldigt formuleret af digteren Alexander Pope i sit *Essay on Man*:

*Thus God and Nature link'd the general frame
And bad Selflove and Social be the same.*

Gud eller naturen skabte verden eller rammen for verden således, at selvished og social falder sammen. Den enkelte gavner fællesskabet ved at gavne sig selv. Der er en harmoni, en slags præ-etableret harmoni i verden, som sikrer, at individernes bestræbelser for at indrette sig lokalt konvergerer snarere end divergerer. Vi gavner hinanden ved at bekymre os om os selv og vore nærmeste. Og vi skader hinanden ved i første række at handle ud fra en ide om fællesskabets lykke.

Moderne økonomer har ofte udtrykt et lidt ambivalent forhold til 'den usynlige hånd', fordi Adam Smith forbinder det med religiøse begreber. Smith bruger utvungent den metafysiske tidsånds begreber og taler gladeligt om 'the great Director of Nature', 'the final cause', 'the Author of Nature', 'the great Judge of Hearts', 'the invisible hand', 'the divine Being', 'Deity' og 'Providence'. Kun sjældent benytter Smith direkte udtrykket 'God'. Smith har et rigt metafysisk, spekulativt begrebsapparat og det har givet moderne fortolkere genvordigheder. For hva' pokker har forsynet med økonomi at gøre?

Ud fra en idehistorisk sammenhæng er det imidlertid interessant, at Adam Smith benytter et traditionelt religiøst begreb som 'forsynet' udskifteligt med 'den usynlige hånd'. Her må vi se det i en større historisk ramme.

Økonomiske teorier før Smith, eksempelvis middelalderens katolske overvejelser over priser-, varer og penge, var overbevist om, at økonomisk frihed ville føre til kaos, ulighed og uorden. Fri prisdannelse ville føre til åger og udnyttelse, troede man, hvorfor man gjorde overvejelser om retfærdige priser, regler får rente osv.

Smiths indsats ligger i kuldkastelsen af alle sådanne teorier, der som forudsætning også har en helt anden religiøs og metafysisk ramme. Man så en fare i fri udfoldelse og var overbevist om nødvendigheden af styring og regulering. Man aner altid en storinkvisitor bag katolske økonomiske teorier. Der er beskeden tillid til de frie kræfters spil. Al orden må kommanderes frem, troede man.

Diskussionen om sammenhængen mellem protestantismens betydning for kapitalismens opståen er klassisk og har mest drejet sig om protestantismens kalds-etiske betydning for flid og driftighed. En

overset side af den religiøse baggrund for kapitalismen er forsynstanken betydning for, at ideen om det frie marked kunne tænkes som mulighed.

Katolsk økonomisk tankegang udelukker helt klart, at den ide kan opstå, at velstand fremmmes ved at autoriteterne renoncerer på deres lyst til at styre og bestemme, samtidigt med at individerne overlades til sig selv og frit får lov til at realisere deres egne ideer om det gode for dem.

Ideen om det frie marked forudsætter et metafysisk paradigme, hvor en sanfundsmaessig orden kan opstå utilsigtet eller uintentet uafhængigt af fyrstens eller storinkvisitorens diktat.

I et meget berømt citat skulle Adam Smith engang have sagt, at "Edmund Burke er den eneste, der tænker ligesom jeg med hensyn til politisk økonomi". Umiddelbart skulle man tro, at der var en modsætning mellem den konservative Burke og liberalisten Smith, men i deres grundlæggende anskuelser er der ingen uenighed. For eksempel skriver Burke i sit lille økonomiske skrift *Thoughts and Details on Scarcity* fra 1795, at han vil "tappert gøre modstand mod den ide, at det er inden for en regerings muligheder... at give de fattige det nødvendige til livets underhold, som det har behaget det guddommelige Forsyn for en tid at forholde dem". Og senere skriver Burke, at "man må ikke bryde handelens love", fordi de er "naturens love" og derfor også "Guds love". Angående sammenhængen mellem økonomi og religion adskiller Burke og Smith mest ved, at Burke formulerer sig langt mere 'kynisk' og 'liberalistisk' end Smith gør, hvilket også fremgår af det ovennævnte citat om fattigdom.

Hvis det er meningsfuldt at tale om en usynlig hånd i økonomi og dermed også i historien, så betyder det, at tilstandene i et frit markedssamfund ikke kan tilskrives en menneskelig vilje, hensigt eller et ansvar. Ingen person er 'skyld' i at et skibsværft må lukke, fordi der er overproduktion på verdensmarkedet.

Ingen specificerbar person bestemmer udbud og efterspørgsel i samfundet. Samfundsmæssige onder kan ikke 'moraliseres'. Vi er i den forstand alle skyldige ved at overhovedet at handle på markedet og gennem vores efterspørgsel presse priser og produktion i en bestemt retning. Vi vil alle købe billigt og sælge dyrt, og når denne adfærd generaliseres og kommer til udtryk hos alle forbrugerne eller borgerne, så har det utilsigtede men forudsigelige virkninger på det samfundsmæssige plan.

Modsætningen til at forstå og forklare samfundet (dvs. markedet) som utilsigtede resultat er, reguleret af deri usynlige hånd, er allehånde varianter af konspirationsteorier. Konspirationsteorier hævder netop at kunne tilskrive et fænomen, der tilsyneladende ikke har nogen klar årsag, en hensigt eller et motiv. Noget, som synes tilfældigt, f.eks. et jordskælv, sættes ind i en moralsk sammenhæng, hvor så spørgsmålet melder sig: hvem er skyldig? Hvem har ansvaret? Kunne vi have undgået ulykken? Har nogen en interesse i foretagendet? Hvem tjener på det?

Konspirationsteorier mistænkeliggør og insinuerer og har altid været intellektuelles stærkeste våben. At gøre alt til politisk, se en mening i noget tilsyneladende tilfældigt og appellere til skyldfølelse repræsenterer intellektuelles kendteste strategier. Og konspirationsteorier foreligger i utallige og svært genkendelige varianter. Alle tilskrivninger af menneskelige egenskaber til kollektive enheder som racer, folk og klasser giver grobund for konspirationsteorier. Om man gør jøderne til sydebukke eller tilskriver den rige verden et kollektivt ansvar for ulandenes elendighed, er i princippet det samme.

Den usynlige hånd udfordrer alle konspirationsteorier ved netop at vise, at kollektive tilstande kan opstå uintenderet uden at individerne netop tilstræbte eller ønskede denne tilstand. Et markeds-samfund bygger på den tanke, at man ikke behøver centralt at organisere det fælles bedste, f.eks. en nations velstand, men at det kan overlades til individernes frie foretagsomhed, der så som utilsigtet konsekvens har et florissant civilsamfund til alles fordel. Hvis man ikke accepterer den usynlige hånd, så er det nødvendigt, at menneskene selv forsøger at organisere samfundet direkte. Så forvandles ansvaret fra at være personligt til at blive kollektivt. Så er vi alle ansvar lige for hinanden. Også hedder løsningen i praksis planøkonomi, almenvilje og terror.

Jeg vil slutte med et citat af en ungarsk økonom, som jeg mødte i Budapest sidste år, og som viser aktualiteten af Adam Smiths tanker. "Nu har vi Ungarn været undertrykt af statens sorte hånd i fire årtier, så nu længes vi efter at komme til at leve under markedets usynlige hånd".

TANK&TÆNK

CEPOS

FIND FLERE MATERIALER PÅ
WWW.CEPOS.DK/TT